

Stockholms universitet
Institutionen för litteraturvetenskap och idéhistoria
Litteraturvetenskap

Männen i Moa Martinsons *Kvinnor och äppelträd*
Tord Eng

Kandidatuppsats
Handledare: Per-Olof Mattson
VT 2012

Abstract

Uppsatsen syftar till att undersöka om en nära läsning av Moa Martinsons *Kvinnor och äppelträd* med fokus på de manliga karaktärerna förmår öppna texten för tolkning på något nytt sätt, huvudsakligen i ett självbiografiskt perspektiv. Även den omtvistade frågan om *Kvinnor och äppelträds* strukturella uppbyggnad behandlas i uppsatsen.

Skildringarna av männen - Förskinnsbonden, Gamlingen, Liter-Olle med sin hund och Videbonden – visar sig leda mot en undertext, som inte frilagts i tidigare analyser. Martinsons sorg efter sina två drunknade söner tränger oupphörligt fram. Hennes kamp för att komma undan sina minnen och gå vidare avspeglas i romanen. Den svåra och kvardröjande sorgen och andra traumatiska, undanträngda händelser från det första äktenskapet kan vara en anledning till att Martinson ständigt återkom till självbiografiska skildringar i sitt författarskap. Inte mindre än nio av hennes romaner är självbiografiska.

En jämförelse av hur mor Sofi och Sally i boken behandlar de män som kommer till deras innersta rum visar sig kasta ljus över diskussionen om romanens struktur - om denna är litterärt, medvetet uppbyggd eller om de ingående berättelserna är sammanfogade mindre planmässigt, mer fristående gentemot varandra. Den *figura* som Ebba Witt-Brattström ser som en bekräftelse på romanens stränga, medvetna uppbyggnad, att mor Sofi förebådar sin ättling Sallys öde genom sin moderlighet ställd mot Sallys revolutionära inställning, vänds i uppsatsens perspektiv till sin motsats. Mor Sofi och hennes väninna Fredrika vänder upproriskt upp och ner på hela världen då Förskinnsbonden vågar sig fram till badstugans dörr. I motsvarande situation kapitulerar Sally och gifter sig med inkräktaren, Videbonden. Innebörden är rimligen att Witt-Brattströms tolkning av *figuran* faller och därmed inte kan användas som argument för något planerat samband mellan det inledande kapitlet om Sofi och de senare berättelserna om Ellen och Sally.

Innehållsförteckning

1. Bakgrund och syfte.....	4
2. Metod och tidigare forskning.....	8
3. Männen i <i>Kvinnor och äppelträd</i> – urval för analys.....	11
4. Förskinnsbonden.....	12
5. Gamlingen i Apeldalen.....	15
6. Liter-Olle och hunden.....	18
7. Männen i kvinnornas egna rum.....	22
8. Slutdiskussion.....	24
9. Käll- och litteraturförteckning.....	28

1. Bakgrund och syfte

Syftet med denna uppsats är att studera de manliga karaktärerna i Moa Martinsons roman *Kvinnor och äppelträd* för att undersöka om analysen förmår öppna texten för nya tolkningar, särskilt i ett självbiografiskt perspektiv. Kan ett studium av männen, en läsning med männen som utgångspunkt, leda till en vidgad och fördjupad förståelse av Martinsons text? Kan analysen bidra till diskussionen om bokens strukturella uppbyggnad?

För att sätta in romanen *Kvinnor och äppelträd* i sitt rätta sammanhang, ska jag först helt kort redogöra för författaren, tiden, litteraturen vid denna tid, och ge en inledande beskrivning av romanen, bokens struktur och dess mottagande.

Martinson publicerade sin debutbok *Kvinnor och äppelträd* 1933.¹ Ett tidigare romanförsök, *Pigmamma*, hade blivit refuserat några år tidigare, men publicerats som följetong i den ungsocialistiska tidskriften *Brand*.² Martinson hade vid sin litterära debut hunnit bli 43 år. Martinson, född Schwartz, växte upp i stadsproletariatet i Norrköping. Hennes unga mor var en ensamstående, prostituerad fabriksarbeterska, som tidigt lämnade bort henne. När Martinson debuterade hade hon hunnit vara torparhustru i snart sagt ett liv, gift sig gravid vid 19 års ålder med en anläggningsarbetare, bott i ett litet torp i Sorunda, Johannesdal, fött fem pojkar och uppfostrat dem under fattigdom, tidvis svår fattigdom. Två av sönerna drunknade en vårvinterdag. Äktenskapet blev olyckligt, maken söp och tog till sist sitt liv med en dynamitpatron samma år som pojkarna drunknade.

Martinson tog sina första steg mot litteraturens värld genom politiken. Hon engagerade sig i kommunalpolitiken, valdes till fullmäktige för socialdemokraterna och började i anslutning till detta skriva insändare och artiklar i radikala tidningar. Hon kom via skrivierna i kontakt med Elise Ottesen-Jensen och Fogelstadgruppen, gick en kurs på gruppens folkhögskola och fick sin värld ytterligare vidgad med allt fler kontakter i den litterära världen. Händelsevis träffade hon på den utfattige resenären, sjömannen och poeten Harry Martinson. Någon tid efteråt dök han upp på torpet hos Moa Martinson. Ett par veckor var planen, men han kom att stanna i mer än tio år. Paret gifte sig 1929. Moa Martinson stannade på torpet till sin död 1964.

---

¹ Moa Martinson, *Kvinnor och äppelträd* (Stockholm 1933). I uppsatsen används förkortningen KÄ.

² Denna och följande biografiska upplysningar är hämtade ur Kerstin Engman, *Moa Martinson – Ordet och kärleken, Biografi* (Stockholm 1990). *Pigmamma* är omtryckt i Moa Martinson, *I egen sak, Noveller, kåserier, artiklar och brev*, urval av Kerstin Engman och Ebba Witt-Brattström (Stockholm 1990).

Tiden var fattig för arbetarfamiljerna på landet, på bruksorterna och i städerna. De barnrika familjerna bodde normalt i ett rum och kök och livnärde sig på salt sill och potatis. Männerna söp och lönearbetade, kvinnorna ägde sina liv åt barnafödande och att hålla svälten borta. En ny tid var emellertid på väg in. Allmän rösträtt infördes 1921 och arbetarna röstade fram socialdemokraterna till egen majoritet i riksdagen 1932, året efter de dödande skotten i Ådalen.

De sociala missförhållandena blev i och med demokratiseringen en allmän angelägenhet. Fattigdomen och misären kom ut i offentlighetens ljus. Var skulle reformarbetet börja? Vid 1930-talets början utbröt den stora depressionen, med massarbetslöshet och nödhjälpsarbeten.

Proletärförfattarna fick stor uppmärksamhet, deras motiv sammanföll med tidens politiska agenda. Proletärförfattarna kom med sina individuellt upplagda självbiografier; Ivar Lo-Johansson, Harry Martinson och Eyvind Johnson. I dessa möter jaget omvärlden, individen får spegla det kollektiva proletariatet.³

Mellankrigstidens litteratur fjärmade sig från de idealistiska och idylliska tongångarna hos föregångare som Erik Axel Karlfeldt, Verner von Heidenstam och Anders Österling. De högstämda idealen och de lågmälda verserna om slättens gårdar kändes fadda efter världskriget och i jämförelse med proletärförfattarnas egna erfarenheter. Världen utanför Sverige gjorde sig känd, nya kontinenter blev verkliga, de stora metropolerna i Europa och Amerika fick bild och namn, den nya tidens maskiner glänste av stål och modernitet. Sigmund Freud publicerade sina rön om att människan har ett undermedvetet, något dolt och starkt, som ligger bakom våra medvetna tankar och göranden. Utländska författares böcker med friare former och nya motiv bidrog till den svenska utvecklingen. Moderniteten blev beteckningen på tidsperioden.

Moa Martinsons debutår blev Ivar Lo-Johanssons *God natt Jord* utnämnd till årets bok. Samma år utkom bl. a. Jan Fridegårds *En natt i juli*, Vilhelm Mobergs *Mans kvinna* och

---

³Försökte någon skriva en roman som förde proletariatets talan direkt? Där inte det egna livet skymde en del av det gemensamma? 1935 utlyste Natur och Kultur en tävlan om bästa yrkesromanen. Josef Kjellgren fick del i förstapriset med ett försök till just en kollektivroman, *Människor kring en bro* (Stockholm 1935). I hans roman är utgångspunkten inte det fattiga, agrara Sverige, vilket är det vanliga perspektivet i de självbiografiska skildringarna, utan arbetarnas liv kring bygget av Västerbron i Stockholm. Men bokens breda ansats blir samtidigt dess avgörande brist. Boken blir till en samling fragment av många arbetares historier, medan själva brobygget inte blir den sammanhållande länk, som skulle möjliggjort en berättelse om kollektivet. Tanken utvecklas i en essä av Eva Adolfsson, ”Drömmen om kollektivromanen”, *Livstycken. Om kollektivets röster, varuvärldens myter, kvinnans liv och dikt* (Stockholm 1980).

Eyvind Johnsons *Regn i gryningen*. Men sålde bäst gjorde Marika Stiernstedt, Olle Heberg och Selma Lagerlöf.⁴ Det gamla hängde länge kvar tillsammans med det nya.

Martinsons debutbok handlar huvudsakligen om tre kvinnor. Först Sofi, i en berättelse för sig, och sedan hennes anförvanter i senare led, Ellen och Sally, som föder många barn i fattiga, matrifokala familjer med männen i bakgrunden. Kvinnorna lever i solidaritet med varandra och får en självklar närhet och förståelse i det ständigt pågående arbetet och barnafödandet.

I mitten av 1800-talet i en by på landet har två medelålders kvinnor, Sofi och Fredrika, tagit till vana att bada i bakstugan varje fredag. Badandet väcker uppmärksamhet i bygden. En kväll då de badar tillsammans med Sofis dotter kommer Sofis man och bankar på dörren. Han är upprörd och skriker okvädingsord. Fredrika öppnar dörren och håller en skopa varm asklut över mannen. I byns bönhus ber man för de syndiga, för Sofi, hennes dotter och Fredrika, för deras bad och de orgier som man tillvitar dem. Sofi dränker sig i ån. Hon begravs som självspilling utanför kyrkogårdsmuren, utan prästerlig välsignelse, men Fredrika läser henne till kommande uppståndelse.

Sofis två döttrar i tredje led, Ellen och Sally, växer upp i fattigdom i Norrköpings förstäder, utan att känna till varandra. Ellen flyttar som vuxen till en by där hon gifter sig med en man och får barn med honom. Sally bosätter sig som vuxen i samma by, får flera barn med en mestadels frånvarande man. Hon accepterar på bokens sista sidor ett frieri från byns rikaste bonde.

Kvinnor och äppelträd är indelad i två delar. Den första delen heter ”Mor badar” och är på 18 sidor. Historien om badet har formen av en fristående, avslutad berättelse. Den andra delen heter ”I tredje och fjärde led, Sally och Ellen” är 214 sidor lång och i sin tur indelad i tre delar som saknar rubriker, men är försedda med numrering. Varje sådan del består i sin tur av korta, onummerade, namnlösa kapitel.

De tre delarna i ”I tredje och fjärde led, Sally och Ellen” innehåller i huvudsak tre berättelser. En om Ellen, hennes uppväxt och vuxna liv som gift mor, en om Sally, om hennes uppväxt och vuxenliv med barn, och en tredje berättelse om en man, Gamlingen. Denna berättelse är kortare men innehåller delar av Gamlingens hela liv, ursprung, vuxenliv, ålderdom och död. Dessa tre berättelser och berättelsen om mor Sofis bad vävs samman med

---

⁴ Ebba Witt-Brattström, *Moa Martinson, Skrift och drift i trettioalet* (diss, Stockholm 1988), s. 189.

släktband. Ellen och Sally har mor Sofi till farmor och Ellen gifter sig med Gamlingens son.

När boken gavs ut möttes den av övervägande negativa recensioner. Några av anmälarna såg en talang men många var skeptiska till romanens form. Annie Löfstedt i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning kallade romanen ”en vildfågel med starka slag och ett skärande skri.” (22.11.33).⁵ En anonym recensent i Norrlandskuriren skrev ”Romanen kunde kanske tekniskt vara stramare, skildringen blir ibland lite kaotisk.” (23.3.34). Flera recensenter gjorde jämförelser med Moas redan berömde make. En icke namngiven recensent skrev i Aftonbladet: ”Ett klart språk, mindre kokett än mannens men också mindre nyskapande.” (31.10.33). Erik Blomberg i Social-Demokraten skrev att ”Harry Martinsons lyriska mosaikstil går ibland igen på ett alltför osmält sätt.” (6.11.33).

Alla uppskattade inte det kvinnliga temat och perspektivet. Anders Österling skrev att ”Underlivssynpunkten dominerar”. Han noterade i Svenska Dagbladet (25.11.33) en ”atmosfär, mättad av elände, skvaller och drift”, och skrev att han fick kväljningar.

Debutboken följdes av en direkt fortsättning, *Sallys döttrar*. Under 1930-talet gav Moa ut ytterligare sex romaner och en diktsamling. Hennes sista bok, *Hemligheten*, utkom 1959. Hela författarskapet kom att omfatta cirka 20 böcker.

När Martinson dog 1964 hade hon tilldelats en undanskymd plats i litteraturhistorien. Kritikerna uppskattade hennes talang, hennes berättarförmåga, hennes energi, hennes förmåga att få texten att blixtra till, men hon blev likväl bedömd som en icke djupsinnig författare – mer som en charmig färgklick i en grå tradition än mogen och nyskapande. Hennes författarskap har inte lämnat något bestående litterärt värde, blev det dominerande omdömet.⁶ 1988 doktorerade Ebba Witt-Brattström på Martinsons författarskap under 1930-talet, med *Kvinnor och äppelträd* och *Sallys döttrar* i fokus.⁷ Witt-Brattströms avhandling är en feministisk nytolkning av de två böckerna om Sally. I avhandlingen tecknas en bild av en

⁵ De citerade recensionerna och omdömena på sidorna 7-8 i uppsatsen är hämtade ur Witt-Brattström, s. 52 ff

⁶ Ragnar Oldberg: ”Hon är en ansatsernas och utbrottens författare, en börjare. Det är inte säkert att hennes romaner kommer att stå sig länge som konstverk.” Gunnar Brandell, (om romanerna Drottning Grågyllen, Rågvakt): ”Det är böcker som låter förstå att Moa Martinson, som personlighet kanske den mest utpräglade av alla de självlärdade författarna, också hade kunnat bli en verklig diktare om den påträngande verkligheten hade lämnat henne tillräcklig ro.” Erik Hjalmar Linder: ”Sin styrka har hon i sitt sinne för vardagsliv, sin kvinnligt varma uppskattning av smådetaljer som skapar trevnad mitt i misären, sin tappra glättighet.” Nils Åke Sjöstedt, Moa var den ”ursprungligaste berättarbegåvningen”, men också ”den mest odisciplinerade”. Ingmar Algulin: ”Hennes sprudlande, vitala berättarglädje var alltid underordnad mänskliga värden som som kärlek, livsglädje och gemenskap, i mindre grad konstnärliga krav. Knut Jaensson: Stoffet ”flödar utan restriktioner över sina bräddar i häftiga stötar”. Samtliga citat ur Witt-Brattström, s. 105 ff

⁷ Ebba Witt-Brattström, *Moa Martinson, Skrift och drift i trettioalet* (diss, Stockholm 1988).

feministisk författare. *Kvinnor och äppelträd* är en bok om kvinnan, om hennes kropp och om moderskapet som biologiskt öde. Witt-Brattström fann också en konstfull, medveten struktur i romanen.

Intresset för Martinson ökade markant efter avhandlingen. *Kvinnor och äppelträd* har vunnit en ikonstatus i den feministiska grenen av litteraturvetenskapen i Sverige, och Martinsons böcker läses igen.

Männen i boken, till sist, ter sig frånvarande eller berusade. Flera av dåtidens recensenter ogillade skildringarna av bokens män. Erik Blomberg i Social-Demokraten: ”Framställningen av männen är – som hos de flesta kvinnliga författare – partisk, av kvinnorna panegyrisk.” (6.11.33). Annie Lindahl i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning skriver: ”I den värld där Moa Martinsons kvinnor leva, finns ingen gud, men en djävul: mannen.” (22.11.33).

2. Metod och tidigare forskning

Vissa berättelser i romanen ska väljas ut och analyseras med avseende på mannens roll i det valda textavsnittet. En viktig utgångspunkt i analysen är att boken kan tolkas självbiografiskt. Martinson skriver i FIB-upplagan 1954: ”*Kvinnor och äppelträd* anser jag höra till en av mina bästa böcker. Den är som så många andra av mina romaner baserad på gammal, muntlig tradition jämte självupplevda händelser. Jag anser att man kommer sanningen närmare i en roman än i en biografi. I biografien talar man sanning, men man kan inte, av hänsyn till släkt och bekanta, skriva hela sanningen. Det kan man i en roman där namn och platser är camouflerade med andra namn.”⁸

Att boken innehåller självbiografiskt stoff stöds av att många situationer och händelser i boken går att känna igen från hennes biografi, liksom från hennes andra böcker med självbiografisk karaktär, Mia-trilogin och de fyra böckerna om Betty.

Kvinnor och äppelträd har blivit föremål för litteraturvetenskaplig forskning. Maria Bergom-Larsson analyserade Martinsons författarskap ur ett marxistiskt perspektiv 1976, med omnämnande av *Kvinnor och äppelträd*,⁹ Eva Adolfsson ägnade bokens första del om badet

⁸ Moa Martinson, *Kvinnor och äppelträd* (”FIB-upplagan”, Stockholm 1954), s. 5.

⁹ Maria Bergom-Larsson, *Kvinnomedvetande, essayer om kvinnobild, familj och klass i litteraturen* (Stockholm 1976).

en uppsats 1983¹⁰ och Witt-Brattström skrev, som tidigare framgått, en feministisk avhandling om romanen 1988.¹¹ 1990 kom en biografi av Kerstin Engman.¹² Därutöver finns ett antal kandidatuppsatser som analyserar Moa Martinsons bok. En av dessa, Metta Wignells *Kvinnan och Rummet i Moa Martinsons romaner Kvinnor och äppelträd och Sallys söner*,¹³ behandlar en av den här uppsatsens infallsvinklar, kvinnans eget rum, *A room of ones own*, för att använda Virginia Woolfs uttryck.

Maria Bergom-Larsson noterar att klasskänslan och klasskampen aldrig är långt borta i Martinsons böcker. Martinson lyckas med stor insikt visa den rävsax som arbetarkvinnorna befinner sig i och som gjorde det svårt för dem att engagera sig i klasskampen. All deras energi gick åt att hålla svälten och spriten från dörren. Ofta lyckades inget av detta. Bergom-Larsson noterar att merparten av Martinsons romaner är självbiografiska – de inledande två om Sally, de tre romanerna om Mia och de fyra om Betty. Fyra romaner med annorlunda stoff är historiska bonderomaner. Bergom-Larsson noterar även det mytiska kvinnoperspektivet. ”Dessa mödrar besitter en märklig, nästan mytisk, styrka som gör att de kan gå upprätta genom livets vidrigheter. Det är som själva födandet inordnade dem i ett kretslopp av liv och död där de har sin givna och trygga plats vad som än händer dem, som de utifrån detta perspektiv, detta ”jordens tag om människan” (Bo Bergman i en recension av *Drottning Grågyllen*) aldrig helt förmår böjas ens i städernas fabriker.^{14,15} Det sociala perspektivet smälter samman med det kvinnligt mytiska och perspektiven förstärker varandra, menar Bergom-Larsson. Sexualiteten spelar en ganska obetydlig roll i Martinsons kvinnoskildringar. Om kritiken mot kompositionen i romanerna skriver Bergom-Larsson att den är irrelevant. Någon sluten romanform är inte avsedd, formen ska förstås som emanerande ur en muntlig och folklig berättartradition.

Eva Adolfsson tar sin utgångspunkt i de modernistiska, manliga författarnas sexualromantiska dröm om kvinnan och modern. 1930-talet vimlade av dikter och målade bilder med badande, frodiga kvinnor. Adolfsson visar fram två motbilder, två kvinnligt

¹⁰ Eva Adolfsson, ”Drömmen om badstranden. Kvinnobilder i trettiotalslitteraturen, särskilt hos Agnes von Krusenstjerna och Moa Martinson”, *Kvinnor och skapande, en antologi om litteratur och konst tillägnad Karin Westman berg* (Malmö 1983), s. 207.

¹¹ Witt-Brattström.

¹² Engman.

¹³ Metta Wignell, *Kvinnan och Rummet i Moa Martinsons romaner Kvinnor och äppelträd och Sallys söner*, C-uppsats, Litteraturvetenskapliga institutionen, Lunds Universitet (Lund 2011).

¹⁴ Bergom-Larsson, s. 84.

¹⁵ Det är intressant att Bergom-Larsson 1976 med en likartad formulering föregriper Julia Kristeva 1977, som Witt-Brattström citerar i sin avhandling 1988: ”En kvinna befinner sig sålunda, genom sitt livsöde, i samhällets skarv. Hon är både garanti för och hot mot dess bestående.” (Witt-Brattström, s. 130), se också s. 10 nedan.

utformade badscener, varav den ena är ”Mor badar”. Martinson riktar blickarna mot kärlekens och moderskapets sociala villkor, enligt Adolsson. Kvinnokroppen får en historia och blir samtidigt ett socialt landskap vilket, då romanen utvecklas, leder till en social anklagelse. Kvinnorna finner sin samhörighet och solidaritet i det förenande arbetet.

Witt-Brattströms avhandling behandlar *Kvinnor och äppelträd*, men också dess fortsättning, *Sallys söner*, tillsammans ”Boken om Sally”. Avhandlingen har till syfte, förutom att analysera ”Boken om Sally”, att ge en bild av Martinsons författarskap under 1930-talet och vägen dit, journalistiken på 1920-talet, samt att ifrågasätta den mytologi som är förknippad med lanseringen av de manliga trettioårsförfattarna som giganterna i vår litteratur. Avhandlingen innehåller följdriktigt en skarp vidräkning med ”primitivisterna”, i första hand ”de fem unga” med Artur Lundkvist som banérförare, men också med andra av modernisterna, inte minst med Ivar Lo-Johansson.

Witt-Brattströms avhandling ger en bild av en medvetet feministisk roman. *Kvinnor och äppelträd* har moderskapet som övergripande tema. Kvinnan befinner sig på gränsen mellan natur och kultur eftersom hon reproducerar släktet. Witt-Brattström citerar Julia Kristeva: ”En kvinna befinner sig sålunda, genom sitt livsöde, i samhällets skarv. Hon är både garanti för och hot mot dess bestående.” (i *Tel Quel* nr 74, 1977)¹⁶ Moderskapet som öde är vad ”Boken om Sally” behandlar. Kvinnokroppen ger boken dess struktur. ”På en rad punkter är romanen mycket oprecis. Det är bara när det gäller kroppens paradigm som texten blir exakt och utförlig. Kvinnokroppens kluvna diskurs är romanens egentliga huvudperson.”¹⁷

Witt-Brattström menar att boken är en genomkomponerad litterär produkt. Hon finner också en metadiskurs i romanbygget som kommenterar texten som litteratur.

I Engmans biografi finns inledningsvis en redogörelse för Martinsons barndom, uppväxt och hennes liv som torparmor efter giftermålet med ”den långa och stilige stenarbetaren Karl Johansson.”¹⁸ Engman menar att den bästa källan till hur äktenskapet utvecklades är Martinsons självbiografiska romanserie om Betty, *Den osynliga älskaren*, 1943, *Du är den enda*, 1952, *Klockorna vid sidenvägen*, 1957 och *Hemligheten*, 1959.¹⁹

---

¹⁶ Witt-Brattström, s. 130.

¹⁷ *Ibid*, s. 170.

¹⁸ Engman, s. 35.

¹⁹ *Ibid*, s. 50.

3. Männerna i *Kvinnor och äppelträd* – urval för analys

Vid en första genomläsning märks inte männen i romanen mycket. Kvinnorna dominerar och männen ter sig i jämförelse frånvarande, fysiskt eller via spriten. Men de finns där. Ett par av männen i boken får egna berättelser. Martinson låter oss lära känna Gamlingen ordentligt, både som ung och gammal, genom att fläta in honom i Ellens historia. Liter-Olle, denne ständigt berusade usling med sin hälta och sin hund, får också en egen presentation och är den centrala gestalten i bokens mest dramatiska scen. Då den gravida Ellen mödosamt tagit sig upp till Mårbo där Sally, hennes barn och Liter-Olle bor, möts hon av larm och skrik. Sally, utom sig av vrede, piskar upp Liter-Olles hund med en repända, medan han skriker åt henne: ”Är du galen, din förbannade hora?”²⁰

Flera av delberättelserna med män är särskilt viktiga för romanens helhet. Den inledande portalhistorien ”Mor badar” hör hit, inte minst med tanke på berättelsens enastående lyskraft. Den är utformad som en avslutad berättelse, med ett markerat slutackord.

Händelserna vid Ellens och Sallys första möte är den berättelse där undertexten starkast bryter fram.

Mor Sofi och Fredrika är romanens portalfigurer. De fredar sina liv på ett upphöjt och, som det visar sig, livsfarligt sätt. Gamlingen är deras manliga motsvarighet i bokens andra del. Tyst och inåtvänd skapar han sin egen värld. Han bygger sig och sin kvinna ett eget hus och planterar de vackra aplarna.

Mor Sofi och Sally finner båda det nödvändigt att ha ett eget rum i världen. Annars kan de inte andas och utvecklas. Till bådars rum kommer det män. Konflikter och möjligheter uppstår.

Jag har gjort följande urval av manliga karaktärer, för att de på ett centralt sätt ingår i bokens narrativa framställning: Förskinnsbonden, Gamlingen i Apeldalen, Liter-Olle och männen i Sofis och Sallys egna rum.

Förskinnsbonden. I berättelsen om Sofis och Fredrikas badande förekommer flera män. Fredrika har en make som hon gift sig med för att hon trodde att han var rik. Det är han kanske, men framförallt är han snål. Fredrika vägrar att ligga med honom. Han må vara gammal, det går an, men han har sura ben. Sofis make, Förskinnsbonden, är rikast i byn, men han är skroig, han har bräck och kan inte arbeta med sina armar och händer. Sofi gifte sig med honom för att få ett hem till sitt ännu ofödda barn. Den skroige bonden har dock en gammal

---

²⁰ KÄ, s. 143.

mor som bestämmer allt. Hon utackorderar Sofis förstfödde. Därefter föder Sofi bonden 14 barn. I motsats till Fredrikas make, som vi bara får känna via refererande återblickar, störtar Sofis make rätt in i berättelsen. Vad gör han i badet, vad gör han med texten?

Liter-Olle har sin tragiska historia. Son till socknens flåbuse, fem syskon, levde tillsammans med syskonen på att tigga och samla lump, vilket inte var ovanligt på den tiden under 1800-talets andra hälft. En rik bonde agar honom till en livslång häлта. I vuxen ålder blir han alkoholiserad lumpsamlare och skoppliggare. Ett starkt tema i boken är Martinsons sorg efter de två sönerna, ett hittills förbisett sammanhang. Den nämnda dramatiska scenen i boken, Ellens och Sallys första möte uppe i Mårbo, då hunden piskas, har en återklang av denna sorg. I berättelsen finns också spår av andra förträngda minnen.

Gamlingen i Apeldalen. En jättelik västgöte kom till byn. Han hade tänkt dra vidare, men en kvinna fick honom att stanna. Han ägde 100 kronor förutom sin egen styrka och förmåga. På två år byggde han en stuga på egen mark. Varje stock bar han på ryggen, varje plank sågade han själv. Spik och beslag köpte han för pengar han tjänade på dagsverken. Västgöten är Gamlingen, Ellens svärfar. Gamlingen klarar allt som en man ska klara, dessutom är han lång och dansar bra. En underbar man, en hjälte - vad gör han i texten?

Sofi och Sally skaffar sig egna rum i boken. För Sofi är det bak- och badstugan, för Sally hennes minimala studiekammare. Männen kommer i kontakt med rummen. Förskinnsbonden bankar på och är oregerlig i badstugan. För Sally handlar det om ett besök i Mårbo av fjärdingsman och fattigvårdsordföranden, men framförallt om Videbonden, som kommer till rummet en månljus vinternatt.

4. Förskinnsbonden

Mor Sofi och Fredrika etablerade sin vana att bada varje fredag då de var i åren strax innan de fyllde 40. Det första badet i boken äger rum ungefär tio år senare, det andra efter ytterligare tio år.

Flera män förekommer i ”Mor badar”, direkt i handlingen eller som omtalade. Både mor Sofi och Fredrika har gift sig med vad de uppfattade som rika, resursstarka män, men fått snåla liv. Fredrikas man hade inte mycket jord, det är sant, men enligt ryktet hade han mest pengar i socknen, den halvblinde, ofärdige gubben. Fredrika får knappt maten av honom. Hon

vägrar att ligga med maken. ”– Om han bara varit surögd och gammal. ... men han har sura ben, det visste jag inte. Aldrig kan jag ligga hos den, sade Fredrika.”²¹ Med åren kommer hon emellertid på ett knep att då och då få en slant av honom. ”bara för te få se mina låar betalar han en hel femkrona och att få någon slant på annat sätt av honom är omöjligt.”²² Några barn blir det inte.

Mor Sofi gifte sig med sin storbonde för att bli rik och få behålla barnet som hon väntade. Visst hade han mycket jord, men ofruktbar. ”Seg, le jord. Jord så trilsk som gamla käringar eller som för hårt agade hästar. Jord som låg där mossig och dyig och tovig och bara trotsade. Jord som smilade och bredde ut sej mot björkrot och allsköns onyttighet, men vrångade sig mot plogbillen, mot spaden och hackan likt en kvinna i sängen som hatar sin man.”²³ Barnet fick hon inte heller behålla. Bondens gamla, snåla mor var det som bestämde på gården och hon såg till att barnet utackorderades då Sofi gick med bondens första. Gammelmoran låg lam sedan tio år i den oansade manårdsbyggnadens bästa rum och regerade med alla kontanter i en stor skinnpung under huvudkudden.

Förskinnbonden kallas han eftersom han har ett obotligt bråck som han döljer med sitt ständiga förskinn. Hans händer och armar duger inte att arbeta med. Händerna har förtvinat och är onaturligt små.

Sofis äldste son får vi träffa som sextonåring och sedan som vuxen tjugosexåring. Sextonåringen är åldrad i förtid, krökt av det hårda arbetet, han och den stora barnaskaran är gårdens arbetskraft, övervakade av Förskinnbonden. Pojken är ömsint, ser sin mor Sofi som hon verkligen har det i sitt liv. Han ordnar med ved i bykstugan och som vuxen, då han sköter gården, bestämmer han att den yngste, nioåringen, ska slippa det hårda arbetet. Han ska gå i skolan och bli präst.

Ytterligare män och pojkar förekommer – Torparens Sven, som retar äldste sonen på skolvägen för att hans far är skroig, friarna till systrarna, de unga männen som står bakom de mossiga aplarna och inväntar nattens mörker, och till sist prästen, den darrande, vithårige, larvig av ålderdom och predikningar, som vägrar att läsa över den döda mor Sofi, självspillingen.

Men Förskinnbonden har huvudrollen bland männen.

Vem är han? Han kan inte arbeta med kroppen, med händerna och ”ingenstädes märker man förtvinade händer såsom mot tingen på en bondgård, en gård med mycken, men dålig

²¹ KÄ, s. 13.

²² Ibid, s. 19.

²³ Ibid, s. 9.

jord.”²⁴ Han är osjälvständig, låter sig hunsas av sin mor som ligger där förlamad i storstugan. Förskinnsbondens löfte till Sofi om att ta hand om hennes barn viftar modern bort. Förskinnsbonden fogar sig. Han har ett mantra: allting går över. Som han formulerar det om modern, då hon dött: ”Allting går över, mor låg lam i tio år, låg lam och bara trätte och tjtade, men så dog hon, allting går över.”²⁵ Förskinnsbonden skapar en dysfunktionell familj. Barnen måste arbeta hårt på gården från nioårsåldern. ”Har ni inte kommit längre?”²⁶ är den skroiges eviga fråga till dem. De skäms över sin far, blir retade utanför gården. De vänder sig inåt, blir isolerade.

Den skroige tänker först inte på att hans hustru badar varje fredag med Fredrika. Bak- och bykstugan används ofta till just bak och tvätt. Att den eldas varm och att det ryker ur skorstenen är inte ovanligt. Mor Sofi och Fredrika börjar bada efter linbråkningen en höst, men först dagarna efter jul, den tredje januari, inser Förskinnsbonden att det är något konstigt i görningen.

Han tar på sig skinnluvan, tar sin käpp och stövlar ut. Dörren till bakstugan är reglad. Han bultar. Vad gör ni, skriker han. Ut därifrån, bykstugan är min. Vi badar, svarar kvinnorna. ”Va ä de för förbannade luderfasoner, sluta upp me de, annars ska jag visa er. Bykstugan är min.”²⁷

Något märkligt inträffar:

Då öppnar Fredrika bykstugudörren. Naken står hon i öppningen medan den kalla luften virvlar om henne som moln. Stor och ståtlig och vit skimrar hon spökligt mot den mörka januarihimlen och bonden står stel av – ja, han vet inte vad. En naken kvinna har han aldrig skådat förr. Kallt, mitt i vintern. Fredrika och Sofi, det går runt i huvudet, han har blivit galen. Men Fredrika har en stor byskopa full av rätt varm asklut och hon tömmer den rakt över honom och säger:

’Här ska du få för luder, dej måtte jag väl känna sen vi gick i skolan vilket kräk du va. Aldrig kunde du läxorna. Du bara åt, och hur dan va du inte ve flickorna. Gå in med dej, annars ska jag döpa dej ordentligt, och så låter du oss va i fred;

---

²⁴ Ibid.

²⁵ Ibid, s. 15.

²⁶ Ibid, s. 10.

²⁷ Ibid, s. 14.

vi bara tvättar dyngan av oss en gång i veckan.²⁸

Det Fredrika gör är ingenting mindre än att vända upp och ner på hela världen. Den patriarkala ordningen med mannen som överordnad och kvinnan som underställd slår hon över ända. Nu är det hon som bestämmer över mannen. Mannens överhöghet i familjen byter hon till sin motsats. Mor Sofi får bada om hon vill, vad hennes lagvigde tycker om saken är inte värt ett vittne. Det man förr skulle tuga om, hur Förskinnsbonden verkligen är och har varit, ska nu sägas högt och ljudligt. Respekten och underdånigheten vänder hon till sin motsats. Slaven kan och får förödmjuka sin herre. Hon håller den svarta luten över honom i en självklar, tydlig gest – naken, vem behöver skyla sig för sin slav?

Michail Bachtin kunde knappast mer pedagogiskt ha beskrivit en scen från den karnevalistiska eran än denna martinsonska lysraketen i Västergötlands vinternatt. Den medeltida karnevalen kännetecknades av att hierarkierna fick negligeras, narren kunde ta kejsarens rang, stallpojen ryttmästarens, kvinnan mannens. Karnevalen var inte teater i den form vi använder ordet. Den var snarare ett andningshål, en tids frihet. ”Under karnevalen är det livet självt som spelar genom att – utan scen, utan ramp, utan aktörer och åskådare, dvs. utan alla teaterföreställningens specifika attribut – gestalta en andra, fri (obunden) form för sitt förverkligande, sin pånyttfödelse och förnyelse som grundar sig på de bästa principer. Den reella formen för liv är här samtidigt också dess pånyttfödda ideala form.”²⁹

Kvinnorna i badstugan gestaltar sitt förverkligande i dess pånyttfödda, ideala form.

5. Gamlingen i Apeldalen

Äktenskapet med Bernhard för Ellen till byn. Bernhards far är Gamlingen, som således blir Ellens svärfar. Ellen bor en tid ensam tillsammans med Gamlingen på Apelgård, medan hon väntar på att Bernhard ska tjäna ihop pengar till deras äktenskap. Bernhard arbetar som rallare och är under veckorna borta från hemmet.

Gamlingen framstår som en ideal man. Han är nykter, stor, stark, händig, målmedveten, ihärdig, kan drabbas av kärlek, han är ömsint, generös och han dansar bra. Gamlingen

²⁸ Ibid. s. 15.

²⁹ Michail Bachtin, *Rabelais och skrattets historia: Francois Rabelais verk och den folkliga kulturen under medeltiden och renässansen*, översättning: Lars Fyhr (Göteborg 1986), s. 17.

framställs som hade han närmast mytiska egenskaper, han formligen klöser fram ett torp i skogen med sina bara händer, utan hjälp, varje stock bär han på ryggen.

Även om några av Gamlingens egenskaper fortfarande kan te sig avundsvärda för de flesta, är det värt att redan här stanna upp ett ögonblick. Skulle motsatsen till Gamlingen, en man som berusar sig, som är liten, svag, ohändig och förströdd, vara en man som vi *inte* kan se som ett föredöme? En svag poet med drömmande blick, en sådan som Harry Martinson, maken?

Det finns en diskussion om begreppen manlighet, manlighetsideal och maskulinitet i den litteraturvetenskapliga litteraturen sedan några decennier, i feminismens fotspår. Vilken bild av mannen förmedlar en viss text? Hur ser bilden av den ideala mannen ut, i ett visst sammanhang, i en viss tid? Så här har mansbilden utvecklats för bönder i Danmark från medeltiden till idag, så här såg idealet för manlighet för unga ogifta arbetare ut under 1930-talet, så här såg idealet ut för äldre, gifta arbetare under samma tid, exempelvis.³⁰ Flera forskare har lockats av denna uppgift. Källor som används är inte sällan skönlitterära texter, vilket innebär att en ny gren inom litteraturvetenskapen är under framväxt.

Ett problem i sammanhanget är att många män i historien både har förtryckt och varit förtryckta samtidigt, ekonomiskt och i arbetslivet. R.W Connell löser detta genom att identifiera flera samtidigt existerande manligheter, relationellt ordnade med en hegemoniskt, tongivande manligheten i centrum.³¹ Denna garanterar mäns överordning och kvinnors underordning, patriarkatets legitimering. Samtidigt finns andra maktrelationer, mellan männen, över- och underordning, marginalisering och dominans.

Kan Gamlingen tolkas som Martinsons bild av en idealisk man?

Ännu på 1930-talet med dess modernitet, dröjde romantiska och högstämda vågor kvar från decennierna innan. Dan Andersson sjöngs, en av de populäraste författarna var Jack London, med sina ensamma, framgångsrika hjältar i vildmark och i storstad. Martinson hade läst Jack London. Hon berättar i skissen ”Jag blir en officiell person” att hon läst hans självbiografiska *Martin Eden*.³²

En stor litterär betydelse, enligt Engman, fick läsningen av Martin Andersen Nexø's *Pelle erövraren*. Hon blev djupt berörd av pojken uppväxt och kärleken mellan far och son. Här

³⁰ Se exempelvis Ella Johansson, ”Arbetare”, *Män i Norden, Manlighet och modernitet 1840-1940*, red. Jorgen Lorenzen och Claes Ekenstam, Stockholm 2006.

³¹ Beskriven i Torbjörn Forslid, *Varför män? Om manlighet i litteraturen*, Stockholm 2006, s. 18.

³² Engman, s. 53 Jack Londons frihetsideal och naturinlevelse hade gjort stort intryck på Martinson, enligt Engman.

kan ha lagts ytterligare en bit till Martinsons ideala mansbild. (Hon skrev ett brev till Nexø, som svarade snabbt och manade på henne att skriva sin egen historia.³³)

Hon efterlyser i en artikel i *Brand* 1927, ”Äktenskapsskola för män”,³⁴ ”någon författare eller annan som i en liten grad kunde förklara kvinnans psyke.”, för männen. En bra man ska förstå kvinnorna.

Dessa iakttagelser motsäger inte att Martinson i sitt inre bär en för tiden traditionell bild av hur en man ska vara. Han ska vara resursstark, han ska klara sig på egen förmåga, som nyodlaren i Sverige, som hjälten som vet vad som räknas och som målmedvetet går rakt fram, och han ska ha de förmågor som krävs. Mannen ska dessutom vara kärleksfull mot sin kvinna och sina barn och han ska vara empatisk och förstående.

Vem är då Gamlingen, är han inkarnationen av Martinsons ideale man?

Han hade hundra kronor kontant och för hundra kronor kontant fick han en tomt mellan skog och moras, och där byggde han, byggde på ett sätt som byn aldrig sett maken till. Varenda stock buren på en lång stark rygg, varje golvplanka sågad för hand. (...) Byn fick se en man som var häst, byggmästare, snickare och framförallt något fint, ty han planterade fruktträd. Fruktträd som han gick sju mil till närmaste stad efter och bar på sin rygg, sju mil hem igen. Tre rader av dem planterade han innan takstolarna var resta.³⁵

Gamlingen var född i Mark i Västergötland. Han hade gett sig iväg hemifrån utan ens ett klädknyte när han var 15 år. Dagen före hade fadern hängt död i vedskjulet. ”Länsman hade sagt: Far din får vi begrava och dina syskon får socknen ta hand om, men du, stor som du är, får ge dig ut och söka dig något.”³⁶ Han drog riket runt. Fick arbete med att dra telefonledningar, hamnade i byn och drabbades av den helt absorberande kärleken då han mötte Anna, piga på Videgården. Två år tog bygget, sedan hämtade han den chockade Anna och bar henne bokstavligen på stigen genom granskogen hem till den rödmålade stugan.

Fyra pojkar fick de. Anna dog, pojkarna blev vuxna och fick arbete på anläggningar ett stycke hemifrån, sedan allt längre bort. Gamlingen bodde kvar, höll Apelgården i stånd. Pojkarna kom hem ibland, ofta med kamrater och brännvin i packningen. Gamlingen teg och städade. Så får han Ellen i huset och Bernhard får annat att tänka på än att suppa med

³³ Båda breven finns att läsa i Glann Boman, *Moa i brev och bilder*, Stockholm 1978, s. 23 ff.

³⁴ Omtryckt i Martinson 1990, s. 188.

³⁵ KÄ, s. 90.

³⁶ *Ibid*, s. 97.

kamraterna. Ellen och Gamlingen bor en vinter tillsammans. Gamlingen tycker att han är i paradiset; Ellen är så vacker, så ordentlig. Första barnet kommer. Bernhard super ibland. En dag kommer han hem berusad och slår sin hustru hårt i ansiktet. Åttioåringen ger sin son ett väldigt slag så han sätter sig. Ellen flyr med lillen in till Gamlingen. Där är hon trygg.

I sjuttioårsåldern fick Gamlingen en oemotståndlig längtan till sin barndomsbygd. Han unnade sig tågresan till Borås, hittade enemon, satt där en natt under stjärnorna och åkte sedan tillbaka. Hemma planterade han två enebuskar utanför dörren.

Gamlingen förefaller vara Martinsons idealiske man. Han bryter sig fram av egen kraft, han skapar sitt liv. Han klarar allt praktiskt, han är kärleksfull, också mot sina supiga söner, men tvekar inte att slå sin son för att freda hans hustru och barn. Han älskar sin hustru bortom allt förnuft, han förstår sina medmänniskor, han super inte, han bejakar sina känslor och får till sist också byns högaktning. Byn går man ur huse för att hedra honom på hans begravning, efter att han stillsamt somnat in under en gran.

Martinson kan inte låta bli att låta författarrösten kommentera hans vidare existens bortom döden. ”Under de yviga granplymerna sitter en gamling och sover den sista sömnen, eller icke den sista, vem vet?”³⁷

Vad gör Gamlingen i *Kvinnor och äppelträd*? Det är han som har planterat äppelträden i bokens titel. Varje vår blommar tre rader äppelträd på Aplagården, lika vackra som äppelträden i Johannesdal. Skulle de drunknade sönerna ha blivit som han? De två enarna, sorgeträden, som Gamlingen planterar efter sin resa till Mark, kan de tolkas som en för Manne och en för Knut? Martinson träffade aldrig sin far, hon fick aldrig klart besked om vem han var. Gamlingen kan också vara drömmen om honom.

6. Liter-Olle och hunden

Mor Sofi tar livet av sig. Byns skvaller och bönerna bland läsarna i frikyrkan om frälsning från orgierna i badstugan blir till slut för mycket. Till begravningen kommer hennes förstfödda, oäktingen, nu en vuxen kvinna. Hon får barn, en son, som i sin tur får en dotter, Sally. Ellen har också mor Sofi som farmor. Livet för de två kvinnorna samman i samma by.

---

³⁷ KÄ, s. 170.

Ellen är höggravid. Hon har i handelsboden hört talas om Sally, och skymtat henne. Det är dags för ett besök. Ellen går med viss möda den långa, branta vägen upp mot Mårbo, ett torp en bit utanför byn.

Ellen möts av skrik och hundskall. Sally har en hund i nackskinnets och piskar den ursinnigt. En gammal, illa klädd man skriker åt henne: ”– Är du galen din förbannade hora! Ska du slå ihjäl hunden för oss?”³⁸

I den långa scen som följer förekommer en pojke och en man. Pojken är Sallys fyraåriga son som just blivit illa biten av hunden. Mannen är Liter-Olle, far till Sallys icke lagvigde man. Vilken betydelse har den gamle, halte, svårt alkoholiserade mannen för berättelsen?

Liter-Olle föddes under mitten av 1800-talet³⁹ till ett liv som tiggare och lumpsamlare, i en syskonskara av fem, med socknens flåbuse till far. Författaren tröstar oss läsare i direkt tilltal. ”Dåförtiden var det egentligen inte så stor skam att gå och tigga. Det var vanligt, någon annan råd fanns ej. Inträdet till himlen för de bättre lottade var billigare då än nu, och Vasaorden var ej uppfunnen. En bit bröd till en fattig och saken var klar.”⁴⁰ Syskonskaran går sockengång. Så bestäms i socknen att alla barn ska gå i skolan, åtminstone ett par dagar i veckan. På sockenstämman lovar bonden på Förstgården att han ska hålla två av pojkarna med mat på skoldagarna mot att de vallar korna hans på sommaren.

Olle och hans yngre bror infinner sig en kall januarimorgon på Förstgården. De drömmer om varm mat i ett varmt kök. På fötterna bär de tygstycken sydda som strumpor och träskor. De fryser. Moran kommer ut med ett stopp iskall mjölk, delvis frusen och två halva brödkakor, svarta som beck. Jag vill inte ha in er. Drick mjölken direkt, för jag vill ha stoppet tillbaka, brödet kan ni ta med er, är beskedet. Lillebror dricker häftigt och snabbt. ”Mjölken rann iskall rakt in i hans hjärta.”⁴¹ Han fryser och darrar i skolbänken under dagen. På vägen hem blir han medvetlös på landsvägen och dör, ensam med Olle. Ett par år senare dör ännu en yngre bror. Samma kyla, samma vintertid, ett par drängar i herrgården roar sig med att hälla sprit i den yngste brodern. Han orkar inte ta sig hem utan fryser ihjäl. Men en sommar vallar Olle korna vid Förstgården. Då kommer Förstgårdsbonden ut på ängen och skriker: ”– Fort hit med en ko, mor måste ha spenvarm mjölk, hon har fått blodstörtning. Fort, fort, kör ihop korna så vi får tag i en som har mjölk! Men då har den blivande Liter-Olle kört iväg korna åt alla håll

³⁸ Ibid, s. 143.

³⁹ Det är ont om exakta tidsuppgifter i boken. Första världskriget ska just bryta ut och Liter-Olle anges som gammal, så ser grunden för min beräkning ut.

⁴⁰ KÄ, s. 162.

⁴¹ Ibid, s. 163.

och skriket med sin tolvåriga målbrottsröst: – Din djävla kärring kan gärna dö och du med, din djävul.”⁴²

Den kvällen blev Olle halt. Bonden gav honom husaga, som det hette, och slog av hans ben. Pappa flåbusen fick spjälka själv och det blev inte riktigt bra.

Åter till Mårbo. Sally låter skjuta Liter-Olles hund. Ett par dagar senare hänger han sig. I byn lägger man skulden på Sally, men Liter-Olle har låtit Sally veta att hans värk i benet har blivit för svår, brännvinet lindrar inte längre.

Till vad använder Martinson Liter-Olle i sin bok? Hans berättelse blir en erinran om fattigdomens förbannelse, förtrycket mot de fattiga och värnlösa och hur nära i tiden dessa levnadsbetingelser är, visst. Men hans roll är större. Sally lever med sin svärfar. Dagligen finns han nära henne, med sin hälta, med sin smärta. Liter-Olle släpar på sorgen efter sina två bröder. Spåren, minnet av de två döda, är slagna in i hans kropp.

Nära Sally, Martinsons alter ego, finns således smärtan av två döda bröder, de två yngsta. En smärta som är Martinsons egen i hennes sorg efter de två yngsta sönerna, som drunknade på en svag våris 1927. Hennes söner dog med is och kall vätska i munnen, precis som hon låter de uppdiktade olycksbröderna göra.

Liter-Olle levde ett eländigt liv. Sorgen efter sina bröder släpade han på i smärta. Det är inte svårt att föreställa sig hur han kämpade för att bli kvitt sina minnen, fåfängt försökte han tränga undan dem med brännvin. Men till sist ger han upp. Han tar livet av sig, som Oidipus sticker ut sina ögon då hans minnen, tidigare fördolt kopplade till hans klumpfot, till sist hunnit ikapp honom. Skildringen speglar Moa Martinsons egen kamp med den underliggande sorgen. För att förjaga ångesten skriver hon om sönerns död, om makens död och det plågsamma äktenskapet. Bok efter bok växer fram med samma tema.

Vilken roll spelar hunden i dramat? C. G. Jung har i en uppsats, Om mandalasympolik,⁴³ gett en tolkning av en cirkelformad bild, där tre hundar jagar varandra i en ring. Hundarna representerar i ”medvetandet som jagar det omedvetna (vädrande, intuition)”. Jag tolkar hunden som en symbol för den ständiga, undermedvetna sorgen som hela tiden hotar att tränga fram, i varje situation. Martinson låter Sally piska upp denna länk mellan den ständiga sorgen och dess medvetna, ångestskapande hugg in i medvetandet.

---

⁴² Ibid, s. 165.

⁴³ C G Jung, ”Om mandalasympolik”, *Valda skrifter av C G Jung, Litteratur, myter och symboler*, översättning av Dorothee Sporrang (Stockholm 2003), s. 120.

Det är svårt att värja sig för frågan om det inte fanns en hund med i drunkningsolyckan, då Moas två yngsta söner Manne och Knut omkom. Lekte pojkarna med en hund, som i Martinsons fantasi kanske lockade dem allt längre ut på den tunna isen?

Martinsons första make, fadern till hennes söner, Karl Johansson tog sitt liv samma år som pojkarna drunknade. Han sprängde sig till döds med en dynamitpatron. Det finns möjligen fler likheter mellan Liter-Olles död i Mårbo och Martinsons egen familjetragedi. Fanns det en hund, avlivades hunden, var man oense i familjen?

Det finns ytterligare en hund i boken. Han finns på en målning som Ellen minns från sin barndom. Ett motiv som underligt nog är övertäckt. Någon har velat gömma undan bilden av hunden. Varför?

Bakgrunden är följande: När Ellen är fosterbarn hos Tanten med kaféet, besöker hon ibland en utländsk och välbärgad grannfamilj som bor i ett tungt möblerat hem. Gossen i familjen spelar piano och bjuder på choklad. En gång klär han av Ellen och tar på henne. Ellen kallar honom Gossen från Tants tavla. Tant har nämligen en tavla med en gosse som är lik denne pianospelande grannpojke. Han är mörk och har lockigt hår.⁴⁴

I slutet av romanen när Sally och Ellen är i Stockholm och gör lysande affärer – Sally säljer stickade vantar för fantasipriser på krogen – får Ellen för sig att hon ska köpa en tavla, nu när hon kan unna sig. Hon går in i en fin butik och frågar efter en tavla med en mörk, lockhårig gosse som håller en klase vindruvor i handen. Konsthandlaren slår i kataloger och ringer samtal. Är det en hund med på tavlan? Nej, säger Ellen, och får gå med oförrättat ärende.

Författarrösten bryter in för ett direkt meddelande till läsaren: ”Men tanten som Ellen bott hos i gränden tålde inte hundar, hon hade klistrat över hundhuvudet.”⁴⁵

Upplysningen i romanen är svår att tolka på annat sätt än att denna hund är för Martinson extremt känslig. Varför skulle hon annars tillåta detta avbrott i romanen, ett avbrott vars innebörd är obegriplig. Skulle inte Ellen ha märkt att en stor del av tavlan var ”överklistrad”? Skulle hon inte ha undrat över vad som fanns där under? Hur gör man rent praktiskt då man klistrar över en del av en tavla? Denna hund är så svår att hantera för Martinson att hon inte förmår göra vanlig fiktion, litteratur, av den. Återstår bara att tilltala läsaren vid sidan om berättelsen.

---

⁴⁴ Då Ellen möter Liter-Olle och ser in i hans oväntat klara, svarta ögon minns hon en tavla från tiden i gränden. Hon tycker att Olle är lik personen på tavlan, som föreställer Petrus då hanen gal för tredje gången. Det rör sig här om en annan tavla, men uppenbarligen är Liter-Olle lik pojken med pianot. KÄ, s. 159.

⁴⁵ KÄ, s. 243.

Pojken med det lockiga håret på tavlan med den dolda hunden tar på Ellen sexuellt. Att hunden klistrats över i en tolkning av hunden där denna symboliserar en strävan, en process för det undanträngda, undermedvetna att spränga sig upp, innebär att det gäller något livsviktigt. Den andra hunden, Liter-Olles hund, som symboliserade sorgen efter de två drunknade sönerna, kunde visas upp. Han kunde bli litteratur, i boken misshandlas och dödas. Hunden på tavlan får inte ens visas. Vilka minnen vaktar denne dolde best?

Den lockiga pojken klär av Ellen och tar på henne. Hon låter det ske. Finns det sexuella minnen av outhärdligt slag hos Martinson? Engman beskriver äktenskapet med Karl Johanson som förfärligt. Den hetsige och ofta berusade mannen tvingade sig gång på gång till samlag med våld, mot Martinsons vilja. Det kan finnas minnen här som är svårare att bära än sorgen efter döda barn.

7. Männen i kvinnornas egna rum

Martinson har i sin bok beskrivit två rum som kan ses som bärare av sina innehavares liv och berättelser. Mor Sofi har sin bakstuga, tillsammans med Fredrika, och Sally har sin studiekammare. Bak- och bykstugan är varm, doftande av bröd, kaffe, brasved och tvål, en plats för ostördhet, kvinnlig gemenskap, kropp och nakenhet. Sallys kammare är liten. En ynkelig skrubb har möblerats till en pytteliten kammare, med två stolar, ett litet bord och en smörkärna med granris, på golvet en färgsprakande trasmatta. Varenda fläck av väggarna är täckta med hyllor med hopbuntade, trasiga böcker, på golvet ligger stora packar av tidningar. Det är lumpsamlaren Liter-Olle som burit hem trycksakerna åt henne. Under fönstret står en oljelampa utan glas, en fotogensnål lampa idealisk för fattigt folk.

Virginia Woolf myntade begreppet *a room of ones own*.⁴⁶ För att en kvinna ska kunna skriva krävs egna pengar och ett eget rum, menade hon. Uttrycket det egna rummet har senare givits ett eget litterärt liv och fyllts med nya erfarenheter och konnotationer. “Om romanen handlar om kvinnomedvetande så är enligt min mening användandet av dessa två rum kraftfulla redskap för att manifesteras identitet, både individuell och kollektiv”⁴⁷, skriver Mette Wignell om de båda rummen i *Kvinnor och äppelträd*.

Männen i romanen vill in i rummen. Förskinnsbonden bankar på i bakstugan. Men han

⁴⁶ Virginia Woolf, *A Room of Ones Own*, först publicerad 1929, Penguin Books (London 2004).

⁴⁷ Wignell, s. 18.

släpps inte in, istället förödmjukas han som en råtta. Kvinnorna i badet låter alla fördämningar brista, de revolterar totalt mot de rådande hierarkierna i en karnevalistisk anda. De läser lusen av honom och håller lut över hans kropp. Att mor Sofi framhärdar blir ett par dagar senare hennes död. Vid hennes begravning fortsätter Fredrika revolten. Mor Sofi begravs utanför kyrkogårdsmuren som självspilling. Den gamle, darrande, vithåriga kyrkoherden, larvig av ålderdom, läser självmördarens ritual över mor Sofi. Fredrika, bred och hög, spanner ögonen i honom och läser själv mor Sofi till graven med de rätta orden: Jesus Kristus ska uppväcka dig på den yttersta dagen. Upproret lever.

Den karnevalistiska eran består. Fredrika tar över den kyrkliga förrättningen och utformar den på nytt sätt med sin egen liturgi.⁴⁸

Upp till Sally på Mårbo kommer fjärdingsman och fattigvårdsordföranden. De ska utkräva hyra för torpet, som ordföranden hävdar är socknens, och fråga ut Sally om hennes Frans, i en smugglingshistoria. Sally ligger i sängen med sin fyradagars pojke vid bröstet. Ellen är där. Männen ryggar för Sallys nyförlösta tillstånd, men dröjer sig ursäktande kvar, med Sallys lov. Sally hävdar att Mårbo tillhör Videgården, inte socknen. Hon vägrar att svara på frågor om Frans. Hon ber Ellen gå in i hennes kammare, efter en viss bok. Sally läser högt för herrarna, en text om Djingis Kahn, med en diskussion om vad man ska göra med en nästan steril befolkning som är som mögel, vilket är en beskrivning av socknen, allt mer barnlös på grund av inavel. Vill ni gå nu, frågar hon när hon läst färdigt. Ja – ja tack, säger herrarna och tumlar ut. Ordföranden tror att hon läst ur lagboken.

Männerna har ingen anledning att stiga in i Sallys egen kammare. Den kommer istället in i handlingen genom att Sally använder sin bokliga bildning, den hon fått just i sin kammare, för att kväsa männen med en text. Sally använder sitt eget rum för att freda sig.

Långt senare, en mörk vinterkväll, ser Videbonden ljus i Mårbo och stiger in. Det är lampan i kammaren han ser, den som Sally låter brinna för att slippa komma hem till ett mörkt hus. Videbonden sitter där då Sally så småningom stiger in. Den nya resväskan i kammaren blänker i lampans sken. Videbonden vill att Sally ska komma ner med sina barn till hans gård. Han friar till henne. Sally säger ja. De går tillsammans ner till byn. Månen lyser på snön och på skogen, de ser byns hus. Naturen är vacker.⁴⁹

⁴⁸ Fredrika knyter därmed an till parodia sacra, en medeltida, komisk latinsk litteratur, där kyrklig litteratur parodiskt omtolkades av munkar, i en karnevalistisk tradition. Se Bachtin, sid 24 f.

⁴⁹ Beskrivningen av naturens skönhet vid tillfället påminner om beskrivningen av den vackra naturen i Apeldalen, den höstnatt några år tidigare, som först väckte Bernhard, sedan Ellen till förnyad kärlek i deras lamslagna äktenskap. Martinson använder i båda berättelserna naturens skönhet, med månsken, dimma och älgar, eller snöfält och fjärran stugljus, som *förklaring* till att kärleken uppstår. Hon ger naturen en egen kraft.

Den man som vägledd av lampan i Sallys kammare kommer till henne för att locka henne bort från sitt rum, sin lampa, blir inte avvisad. Sally följer honom.

Är det kärlek som driver henne? Månen, den trolska nattens skönhet, kan tala för det, men det är halvhjärtat. Det finns ingen glöd, ingen varm kärlek i scenen. Kan det vara Sallys omsorg om sina barn, att de nu ska få mer än mat för dagen? Att hon tänker som en mor? Vi vet en hel del om Videbonden. Han är gift med en ofruktsam, sjuk kvinna, vid tillfället döende. Han har, på Sallys inrådan, tidigare tagit gravida Glada Flickan till piga och efter födseln adopterat hennes barn. Vid sitt förra besök hos i Mårbo tog han Sallys barn i knät. Videbonden älskar barn. Omsorg om barnen kan det handla om.

Är Sally på väg att gå i samma fälla som mor Sofi? Mor Sofi var ung, oerfaren, ännu utan annat barn än det hon bar i magen. Sally är erfaren, mor till fyra, driver eget hushåll, ordnar politiska möten på sitt torp mot grevens vilja, hon *vet* så mycket. Moa Martinson låter Sallys bevekelsegrunder förbli dolda.⁵⁰

Mot mor Sofis och Fredrikas revolt står dock Sallys undergivenhet.

8. Slutdiskussion

Kvinnor och äppelträd har tidigare analyserats på ett marxistiskt och feministiskt sätt. I denna uppsats anläggs ett fokus på några för romanen centrala män, vilka studeras ur ett självbiografiskt perspektiv. Analysen visar sig öppna texten utöver de tidigare analyserna. Flera fenomen och samband som tidigare inte uppmärksammats framträder:

Förskinnbonden. Den skroiges förödmjukelse under Fredrikas och Sofis revolt skildras på ett omiskänligt, karnevalistiskt sätt. Det karnevaliska i denna scen har tidigare inte uppmärksammats och därmed inte heller revoltens omstörtande omfattning.

Gamlingen kan vara ett porträtt av den ideale mannen ur Martinsons perspektiv. Bilden kan också tolkas som en saknad efter den far Martinson aldrig fick veta namnet på, än mindre träffa. Även i berättelsen om Gamlingen tränger sorgen efter de drunknade sönerna fram i

---

⁵⁰ I den följande boken, *Sallys söner*, klarnar saken något.

undertexten. Han planterar två enar, två sorgeträd utanför Apelgården, efter sin resa till barndomens trakter.

Liter-Olle och hans hund. Det finns i hans berättelse en undertext som handlar om Martinsons sorg efter sina två drunknade söner. Liter-Olles egen sorg efter sina två syskon, som misshandlats in i hans ben, är smärtsamt tung. Hältan och sorgen blir dolt närvarande även för Sally, Martinsons alter ego, eftersom hon och Liter-Olle lever tillsammans.

Kopplingen till Martinsons egen sorg efter sina drunknade söner är uppenbar.

Hunden som misshandlas och avlivas är en symbol för det omedvetnas försök att bryta fram i medvetandet, för den undertryckta sorgens möjligheter att skapa ångest. Den andra hunden i romanen, den överklustrade hunden på tavlan med den porträttlika bilden av den lockige pojken som fögrepp sig på flickan Ellen, kan tolkas som Martinsons ständiga kamp för att undertrycka även andra, outhärdliga minnen från den första makens våldtäkter.

Det är i sammanhanget intressant att den övervägande delen av Martinsons litterära produktion är självbiografisk. *Kvinnor och äppelträd*, *Sallys söner*, senare de tre böckerna om Mia, de fyra böckerna om Sally, minnesboken *Jag möter en diktare*, alla självbiografiska. Liter-Olle tog sitt liv, Martinson försökte skriva sig fri.

Männen i kvinnornas egna rum ger nytt liv åt diskussionen om romanens struktur.

Redan de första recensenterna av boken 1933 förde en diskussion om strukturen, uppläggningsen av *Kvinnor och äppelträd*. Witt-Brattström hävdar i sin avhandling att romanens form är medvetet och sofistikerat vald. Den karnevalistiska tolkningen av revolten i badstugan kastar emellertid nytt ljus över denna diskussion.

Witt-Brattström skriver att mor Sofi kan ses som en *figura* för Sally.⁵¹ Med *figura* avser hon den funktion begreppet har i Erich Auerbachs *Mimesis*.⁵² En figurativ tolkning etablerar ett samband mellan två händelser eller personer så att den första inte bara representerar sig själv utan också den andre, varvid den senare innefattar eller fullföljer den första. Witt-Brattström:

Med kuslig precision förebådar Sofi sin sentida ättlings öde. Sofi är mer *mor* än revolutionär. Sally vill vara mer *revolutionär* än mor. Men modersödet hinner

⁵¹ Witt-Brattström 1988, s. 279.

⁵² Det saknas en hänvisning här i Witt-Brattströms avhandling. Förmodligen avses Erich Auerbach, *Mimesis: The Representation of Reality in Western Literature*, på tyska 1946, Fiftieth Anniversary Ed. översättning: Willard Trask (Princeton 2003).

ifatt henne och hon tycks upprepa Sofis öde. Till och med liknelsen ”livets egen runsten” [Mor Sofis mage med alla barselsprickorna, min anm.] får sin fulla innebörd i och med Sallys ödes fullbordan. Runstenar restes för att tala om söner (bröder, män) som blev borta i främmande land. Tre av Sallys söner rymmer ifrån henne och tar avstånd från hennes nya existens som burgen bondmor. Två av dem dör på kuppen. I romanens universum är livets egen runsten också en gravsten. Denna figura har alltså en strukturellt viktig uppgift för hela romanbygget. Det talar för att Boken om Sally är en genomkomponerad, litterär produkt.⁵³

I uppsatsens perspektiv på händelserna i badet och senare i Mårbo förbyts rollerna mor Sofi och Sally emellan. Mor Sofi revolterar medan Sally snarast abdikerar. Mor Sofi går inte under som mor, förebådande sin ättling Sallys liknande öde. Mor Sofi revolterar till döds. Auerbachs *figura* som argument för att tolka romanen som en genomkomponerad, sammanhållen skrift förefaller därmed mista sin relevans.

Mycket talar istället för att romanen är uppbyggd av flera, tämligen fristående berättelser. Det finns ett metaintertextuellt inlägg från författaren i boken i saken. I FIB-upplagan skriver Martinson i förordet: ”Första kapitlet i boken hör samman med serien bonderomaner som kom senare: alltså om Vändelshög, Grågyllen, Livets fest.”⁵⁴ Första kapitlet är ”Mor badar”. Den berättelsen hör således samman med de kommande bonderomanerna, vilket inte gäller den andra delen av boken, berättelsen om Ellen och Sally.

Det inledande kapitlet skiljer sig också från resten av boken. Sofi och Fredrika är materiellt sett välbeställda bondmoror. De kan dra sig undan till sitt kvinnliga rum med kaffe och vetebröd. Sally och Ellen lever i en annan tid under helt andra ekonomiska villkor. Bokens fyra kvinnor delar en kvinnlig värld med kvinnlig solidaritet, födslar och ett patriarkalt förtryck, det är sant, men annars handlar det om två vitt skilda världar, en med vetebröd och en med svältande barn.

Engman uppmärksammar att Martinson skrev många noveller i slutet av 1920-talet.⁵⁵ Hon skickade en samling till Bonniers 1931, men fick rådet att hellre debutera med en roman. 1932 skickade hon in en starkt självbiografisk roman. Den refuserades, bland annat för att dess senare del saknade fasthet. I ett brev till Tor Bonnier skrev Martinson: ”Skriva romaner med

⁵³ Witt-Brattsröm, s. 134.

⁵⁴ Martinson 1954 s. 5.

⁵⁵ Engman, s. 182 ff.

följdriktighet eller sån där romanhandling i, kan jag ej, livet är inte sådant. Ingenting händer i följd för människorna. Livet är som uddarna i en pajaskostym.”⁵⁶

En möjlig tolkning av vad Martinson själv skrivit om detta, texten själv och Engmans uppgifter om de första årens försök med kortare berättelser, noveller, är att ”Mor badar” är skriven separat, att historier om Ellen, Sally, Gamlingen och Liter-Olle, har funnits som egna texter, men att dessa fogats samman, inbördes och med ”Mor badar”.

Det är i sammanhanget viktigt att inse att ett romanbygge utan någon sofistikerad byggnadsplan, inte på något sätt, varken estetiskt eller litterärt, är självklart underlägset en roman som tillkommit på annat sätt. Det finns ingen anledning att ”höja upp” en roman genom att läsa in en medveten plan i dess struktur. Martinson beskriver själv sin romankonst som baserad på muntliga berättelser, mer styrda av infall än av plan. Bergom-Larsson skriver att ”Hennes romankonst kan beskrivas som öppen eller centrifugal, d.v.s. den har sällan ett enda fokus utan drar utåt i ett flertal olika berättelser och människoöden. Hennes böcker beskriver snarare en pågående process än en avslutad intrig eller ’plot’, med en hjälte som vi får följa från vaggan till graven.”⁵⁷ Bergom-Larsson går så långt att hon menar att de sista romanerna blir lidande på att Martinson som etablerad och erfaren författare ger sig i kast med att skriva mer slutet, mer traditionella utvecklingsromaner. ”Men det tycks som om hennes kvinnoverklighet inte förmår fylla den individualistiska formen.”⁵⁸

---

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ Bergom-Larsson, s. 93.

⁵⁸ Ibid, s. 94.

9. Käll- och litteraturförteckning

Adolfsson, Eva ”Drömmen om kollektivromanen”, *Livstycken. Om kollektivets röster, varuvärldens myter, kvinnans liv och dikt* (Stockholm 1980)

Adolfsson, Eva, ”Drömmen om badstranden. Kvinnobilder i trettioitalitteraturen, särskilt hos Agnes von Krusenstjerna och Moa Martinson”, *Kvinnor och skapande, en antologi om litteratur och konst tillägnad Karin Westman berg* (Malmö 1983)

Auerbach, Erich, *Mimesis: The Representation of Reality in Western Literature*, Fiftieth Anniversary Ed. översättning Willard Trask (Princeton 2003)

Bachtin, Michail, *Rabelais och skrattets historia: Francois Rabelais verk och den folkliga kulturen under medeltiden och renässansen*, 1965, översättning: Lars Fyhr (Göteborg 1986)

Bergom-Larsson, Maria, *Kvinnomedvetande, essayer om kvinnobild, familj och klass i litteraturen* (Stockholm 1976)

Boman, Glann, *Moa i brev och bilder* (Stockholm 1978)

Engman, Kerstin, *Moa Martinson – Ordet och kärleken, Biografi* (Stockholm 1990)

Forslid, Torbjörn, *Varför män? Om manlighet i litteraturen* (Stockholm 2006)

Johansson, Ella, ”Arbetare”, *Män i Norden, Manlighet och modernitet 1840-1940*, red. Jorgen Lorenzen och Claes Ekenstam (Stockholm 2006)

Jung, C G, ”Om mandalasympolik”, *Valda skrifter av C G Jung, Litteratur, myter och symboler*, översättning av Dorothee Sporrang (Stockholm 2003)

Martinson, Moa, *Kvinnor och äppelträd* (Stockholm 1933)

Martinson, Moa, *Kvinnor och äppelträd* (”FIB-upplagan”, Stockholm 1954)

Martinson, Moa, *Sallys söner* (Stockholm 1934)

Martinson, Moa, *Mor gifter sig* (Stockholm 1936)

Martinson, Moa, *Kyrkbröllop* (Stockholm 1938)

Martinson, Moa, *Kungens rosor* (Stockholm 1939)

Martinson, Moa, *Den osynliga älskaren* (Stockholm 1943)

Martinson, Moa, *Du är den enda* (Stockholm 1952)

Martinson, Moa, *Klockorna vid sidenvägen* (Stockholm 1957)

Martinson, Moa, *I egen sak, Noveller, kåserier, artiklar och brev*. Urval av Kerstin Engman och Ebba Witt-Brattström (Stockholm 1990)

Wignell, Mette, *Kvinnan och Rummet i Moa Martinsons romaner Kvinnor och äppelträd och Sallys söner*, C-uppsats, Litteraturvetenskapliga institutionen, Lunds Universitet (Lund 2011)

Witt-Brattström, Ebba, *Moa Martinson, Skrift och drift i trettioalet* (diss Stockholm 1988)

Woolf, Virginia, *A Room of One's Own*, först publicerad 1929, Penguin Books (London 2004)